

ФОРМУВАННЯ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ, МІЖКОНФЕСІЙНОГО ПОРОЗУМІННЯ НА ПРИКЛАДІ ЕКСПОЗИЦІЙНО-ВИСТАВКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЛЬВІВСЬКОГО МУЗЕЮ ІСТОРИЇ РЕЛІГІЇ (виставка “Репресована церква”)

Василь Банах

Львівський музей історії релігії

© Банах В., 2015

На прикладі пересувної банерної виставки “Репресована церква” до 25-ліття легалізації Української Греко-Католицької Церкви розкрито особливості виставково-експозиційної роботи Львівського музею історії релігії. Проаналізовано вплив виставкової діяльності музею на спроби сприяння міжконфесійного порозуміння та формування окремих аспектів історичної пам'яті.

Ключові слова: історична пам'ять, Греко-Католицька Церква, міжконфесійне порозуміння, виставка “Репресована церква”, музей.

The exhibition work of Lviv Museum of History of Religion had been analyzed on an example of a banner exhibition “Repressed church” which is dedicated to the 25th anniversary of the legalization of the Ukrainian Greek Catholic Church (UGCC). Exhibition “Repressed church” is divided into several blocks which illustrated prerequisites, reasons and chronology of repressions against the clergy and faithful of UGCC by totalitarian Soviet regime during 1939 – 1989 years. Obviously, not only members of UGCC had been repressed by Stalin’s regime but clergy and members of other religious denominations too. Those repressions are an important component of collective historical memory about World War II and it is aftermath for Ukraine and Ukrainian. Current discussions about collective tragic past of different religious communities in Ukraine, and in museums too, help to create mutual understanding and settles sharp corners towards the ecumenical process.

Lviv Museum of History of Religion achieved a few tasks by representing one of the tragic pages in history of most common Christian denomination in Galicia to wide audience. Primary tasks were enlightenment and popularization. Religious and social reconciliation could be achieved by researching and demonstration of tragic events in period of Soviet pursuit of religious demonstrations which had common character.

Key words: historical memory, Ukrainian Greek Catholic church, dialogue between religious denominations, exhibition “Repressed church”, museum.

Історична пам'ять – складний феномен суспільної свідомості, що належить як до сфери суспільної психології, так і до царини ідеології. Вона містить і матеріальні залишки минулого, і відповідні образи, символи, міфи, ритуали, історіографічні уявлення. У тезаурусі колективної пам'яті одним із ключових є поняття “ідентичність”. Власне, історична пам'ять і є фундаментальною основою ідентичності, її операційним базисом [1, с. 21, 62]. Відтак історична пам'ять є невід’ємним елементом формування громадянської нації, а водночас мірилом пошуку суспільного консенсусу.

Можна говорити, – переконаний український дослідник В. Масенко, – про існування певного соціального запиту, відповіддю на який постає історична свідомість, як органічна складова історичної пам'яті, у тій чи іншій формі. Особливо активними є запити нових націоформувальних спільнот, що формуються. Незважаючи на певний

елемент міфологізації, завдання, які висувуються суспільством перед історичною свідомістю, мають конструктивний націоформуючий характер [2, с. 54]. Окремо слід виділити особливе значення історичної свідомості в переломні моменти розвитку людства та окремих народів. Так само історична пам'ять особливо актуалізується й активізується в переломній, кризовій епосі, коли буття етносу зазнає значних та суворих випробовувань [2, с. 61].

Зважаючи на сьогоднішні реалії українсько-російського протистояння – в глобальному цивілізаційному вимірі, боротьби між прагненням до європейської демократично-правової моделі співіснування та примусовим поверненням у неоімперські авторитарні конструкції “русского мира”, питання історичної пам'яті, національного діалогу в середині українського суспільства набуває особливого значення. Конструктивний діалог не можливий у принципі без належного розуміння драматичних моментів

вітчизняного минулого, їх переосмислення, пошуку гуманітаріями загальнонаціональних духовних орієнтирів українського громадянства, які спрямовані на творення політичної нації на демократичних засадах шляхом європейської інтеграції. Вивчення, ознайомлення та пропагування серед загалу українського суспільства історії та діяльності Української Греко-Католицької Церкви (УГКЦ) покликане насамперед сприяти екуменічному порозумінню, на основі якого можливий громадянський діалог, а також виробити стійкий імунітет до спроб роз'єднати український соціум за релігійною ознакою. Історична пам'ять та релігійна свідомість продовжують виступати полем змагань за національну ідентичність. Навряд чи має перспективи ідея відновлення цілісності так званого пострадянського простору на релігійній основі, але має насторожити те, що вже тепер розігрується карта про можливе нове розмежування християнських народів на релігійній основі, яке може пролягати між західною (латинською) і східнослов'янською церквами [3, с. 104].

Відповідні спроби особливо небезпечні, беручи до уваги намагання російської суспільно-політичної еліти спрямувати історію УГКЦ на розкол українського суспільства. Показовими тут стали міркування ідеологів новітнього російського слов'янофільства та євразійства О. Панаріна й Н. Нарочницької. Повторюючи традиційні імперські ідеологеми про “малоросійський сепаратизм”, витоки якого насамперед вбачалися у прозахідному греко-католицькому віровизнанні галичан. О. Панарін, Н. Нарочницька та їхні однодумці намагалися обґрунтувати концепцію існування в Україні двох абсолютно відмінних національних спільнот [4, с. 191–192]. “В Україні активно діють сили, які намагаються приєднати Київ до Галичини, а звідси запровадити його на романо-германський Захід. В уніатському русі, що сьогодні став політичною силою в Україні, подібну програму закладено. Проте я вірю, – писав О. Панарін, – що в Києва інша історична доля – стати духовною столицею східного слов'янства, яке шукає другий Рим (або другу Європу), що його заповіла нам Візантія [5, с. 156, 167].

Більшість енциклопедичних та довідкових визначень поняття музею сходяться на тому, що музей – це науково-дослідна й науково-просвітницька установа, що зосереджує свою роботу, крім іншого на вивченні й популяризації пам'яток історії, матеріальної й духовної культури. Львівський музей історії релігії (ЛМІР) – єдина в Україні музейна установа релігієзнавчого профілю, яка зберігає, вивчає, експонує й пропагує релігійні артефакти, пов'язані з історією релігій в Україні та світі від моменту зародження первісних релігійних уявлень до розвинених релігійних систем, таких як християнство, іслам чи буддизм. Серед пріоритетних завдань ЛМІРу чітко простежується намагання досліджувати й активно пропагувати історію діяльності УГКЦ як

базової релігійної громади Західного регіону України (конкретніше історичної Галичини)¹. Мета – розкрити та пояснити українському загалу участь церкви в національно-культурній справі розбудови української державності, показати незламність духу та патріотизм багатьох представників греко-католицького духовенства та мирян у найтрагічніші моменти історії, особливо в часи комуністичних репресій та переслідувань. Така науково-просвітницька робота ЛМІРу дає змогу з одного боку, принаймні частково спростувати багато радянських міфів про УГКЦ, які існують досі й тиражуються російською пропагандою, а з іншого – посприяти релігійній толерантності, а заодно й взаєморозумінню у багатокультурному сучасному українському соціумі.

Саме зазначену вище мету й завдання має пересувна виставка “Репресована церква”, присвячена 25-ти річчю легалізації або виходу з підпілля Української Греко-Католицької Церкви. З погляду музеєзнавства цю виставку типологічно можна зарахувати до тимчасової. На відміну від переважно статичних експозицій – це динамічний засіб музейної комунікації, що має більше свободи в діях щодо тематики та оформлення. Тимчасові виставки ширше використовують різноманітні допоміжні об'єкти (копії, ілюстрації, моделі тощо), а як гостьові, мандрівні чи перевізні виставки (в автобусі, контейнері, автофургоні, вагоні тощо), а також переносні (розкладні, придатні для транспортування однією особою) їх можна також показувати в інших місцях [5, с. 205–206].

Структурно та ідейно-тематично банерна виставка “Репресована церква” поділена на кілька блоків, які ілюструють передумови, причини та хід репресій тоталітарного радянського режиму проти вірних та духовенства Української Греко-Католицької Церкви впродовж 1939–1989 років, які є важливою складовою колективної історичної пам'яті народу про події Другої світової війни та її наслідків для України й українців.

На початку демонстрації експозиційно-виставкового матеріалу акценти зроблено на постаті митрополита Андрія Шептицького: ставленні голови Греко-Католицької Церкви до пакту Молотова-Рібентропа, приходу радянської влади в Галичину в 1939 й 1944 роках, а також акцію владики та очолюваної ним церкви, спрямовану на порятунок євреїв у часи нацистського голокосту. Останнє питання потребує подальших ґрунтовних історичних

¹ Так, за даними РІСУ (Релігійно-інформаційної служби України) УГКЦ є найбільшою східною Католицькою Церквою у світі. В Україні вона налічує 3825 зареєстрованих організацій (парафій 3646), у яких служать 2424 священники.

та джерелознавчих досліджень. Його популяризація, з огляду на велику кількість отриманих у спадок від радянської історіографії міфів й стереотипів на цю тему, лише сприятиме мультикультурному громадянському діалогу в Україні.

Окремі банери присвячені владикам УГКЦ у підпіллі, куди було “загнано” церкву після її офіційної ліквідації в Радянському Союзі під час так званого Львівського псевдособору в березні 1946 року. Символічним тут є географія зображення на карті СРСР місць відбування каторги наступником А. Шептицького на посаді голови церкви – митрополитом Йосифом Сліпим. Окремі світлини ілюструють елементи побуту та життя в умовах підпілля владики Володимира Стернюка.

Фотоматеріал на осібному банері демонструє долі єпископату Греко-Католицької Церкви, який відмовився добровільно самоліквідувати церкву й відтак був репресований радянським тоталітарним режимом. Більшість із них беатифікував римський папа Іван Павло II у 2001 році під час його візиту в Україну. Серед них, наприклад, Микита Будка (1877–1949), генеральний вікарій Львівської архієпархії. Заарештований 11 квітня 1945 року. Помер 1 жовтня 1949 року в концтаборі поблизу Караганди. Теодор Ромжа (1911 – 1947), єпископ м. Мукачево. Отруєний 1 листопада 1947 року в лікарні агентом НКГБ.

Цілком очевидним фактом є те, що під “маховик” сталінських репресій потрапляли не лише представники УГКЦ, але й духовенство та вірні інших релігійних конфесій. Відтак, активне обговорення трагічної сторінки спільного минулого представників різних релігійних громад в Україні (зокрема, через музейні установи) лише толерує взаємне порозуміння та залагоджує гострі кути на шляху екуменічного процесу.

Особливу увагу на цій виставці присвячено безпосередньо Львівському псевдособору (8–10 березня 1946 року), який став відправною точкою з режисованої спецслужбами офіційної ліквідації в Радянському Союзі УГКЦ. Відвідувач може переглянути копії оригінальних світлин дійства у церкві св. Юра, дізнатися про ініціативну групу скликання й організації Львівського псевдособору в складі колишніх греко-католицьких священників Гавриїла Костельника, Михайла Мельника та Антонія Пельвецького, ознайомитися із особливостями життя вірних й духовенства в умовах підпілля тощо.

Зважаючи на свої технічні характеристики (йдеться про компактність, а відтак можливість транспортування з мінімальними фінансовими витратами й фізичними зусиллями), а також актуальність запропонованої проблематики, виставку “Репресована церква” експонували в багатьох місцях. Так, за

період від 11 травня 2014 року до 7 грудня 2014 року вона була презентована на сімох заходах, у різних місцях України та за кордоном. 11 травня 2014 року – Греко-Католицька Катедральна Церква св. Варфоломея і Покрови Богородиці в Іданську, Республіка Польща; 22 червня 2014 – Греко-Католицька церква Івана Хрестителя в Слупську Поморського воєводства, Республіка Польща; 10 вересня 2014 року – м. Варшава, в межах прийняття Посольства України в Республіці Польща з нагоди 23-ї річниці Незалежності України; 8 жовтня 2014 року – Перемишль, Республіка Польща; 4 листопада 2014 року – Пряшівський університет, кафедра Греко-католицької теології (Словацька Республіка); 25 листопада 2014 – Музей історії Дніпродзержинська; 7 грудня 2014 року – с. Перегноїв Золочівський район Львівської області, в межах урочистої академії і освячення меморіальної дошки о. Герману (Григорію) Будзінському.

Музей не може обмежуватися лише передачею відвідувачам наукових знань, необхідно враховувати також мотиви та емоційні запити аудиторії. Добираючи експонати, вилучаючи їх із культурно-історичного середовища, зберігаючи їх та систематизуючи, музей є специфічним каналом культурно-історичної комунікації, носієм історичної пам'яті [6, с. 15]. Так, пересувна банерна виставка “Репресована церква”, присвячена 25-ти річчю легалізації Української Греко-Католицької Церкви, стала помітною подією у музейному середовищі не лише Львова, а й багатьох інших регіонів України та сусідньої Польщі й Словаччини. Експонуючи широкому глядацькому загалу одну з найтрагічніших сторінок в історії провідної конфесії Галичини, Львівський музей історії релігії намагався виконати кілька стратегічних завдань. Першочерговими стали пропагандистсько-просвітницькі завдання. Через вивчення й демонстрацію спільних для багатьох церков трагічних переживань у часи радянських переслідувань можна досягти релігійного, а відтак й суспільного взаєморозуміння та примирення.

1. *Нагорна Л. П. Історична пам'ять: теорії, дискурси, рефлексії.* – К. : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2012. – 328 с. 2. *Масненко В. В. Історична пам'ять як основа формування національної свідомості // Український історичний журнал.* – 2002. – № 5 – С. 49–62. 3. *Корж Г. Виховний потенціал історичної пам'яті та релігії / Історія релігій в Україні. Науковий щорічник. Книга II.* – Львів : Логос, 2010 – 1064 с. 4. *Банах В. М. “Своя” Україна та “інша” Галичина у російській громадській думці 1990-х років // Вісник Національного університету “Львівська політехніка”. Держава та армія – 2013. – № 752. – С. 189–194.* 5. *Вайдакхер Ф. Загальна музеологія : посібник / Пер. з нім. В. Лозинський, О. Лянз, Х. Назаркевич – Львів: Літопис, 2005. – 632 с.* 6. *Вербицька П. В. Історичний музей як чинник примирення та суспільного діалогу // Історико-культурні студії.* – 2014. – № 1. – С. 13–17.